

МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ

У статті розглянуті екологічні причини виникнення міграційних переміщень населення. Класифіковано екологічні міграції, зазначено особливості їх виникнення, окреслено загрози їх наслідки для України.

Ключові слова: міграції населення, екологічна міграція, класифікація.

Ecological reasons of origin of the migratory moving of population are examined in the article. Classification of ecological migrations is conducted, indicated features their origins, outlined threatening their consequences for Ukraine.

Keywords: migrations of population, ecological migration, classification.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Антропогенна діяльність призвела до появи численних екологічних проблем, головними з яких стали порушення озонового шару і енергетичного балансу Землі, знелісення і опустинювання територій, забруднення атмосфери і гідросфери. Звичними стали масштабні посухи і затоплення територій, випадання кислотних дощів; нам доводиться чи не миритися зі скороченням природного біорозмаїття. Як наслідок виникають або загострюються проблеми, які мають політичне, економічне чи соціальне забарвлення. Увесь цей проблемний тягар починає давити на населення окремих територій, змушуючи, в кінцевому випадку, переселятися на території зі сприятливішими природно-кліматичними умовами. З'являються так звані екологічні мігранти та біженці, які переселяються з районів стихійних лих або районів схильних до них.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Міграції населення мають різну спрямованість, тривалість, інтенсивність залежно від багатьох чинників та причин. Їх природа і причини досить широко представлені у працях багатьох вітчизняних вчених. Вагомий внесок у вивченні даного питання зробили В. Будкін, О. Власюк, В. Геєць, М. Долішній, С. Злупко, А. Кравченко, Е. Лібанова, О. Малиновська, Н. Марченко, А. Мокій, С. Пирожков, С. Писаренко, О. Позняк, А. Поручник, М. Романюк та інші. Ґрунтовно ці явища розглянуті і в зарубіжній науковій літературі, а саме у працях Л. Брю, К. Макконелла, Дж. Борхаса, Я. Мінсера, В. Іванова, В. Лупієва, Л. Макарова, Г. Морозова, Л. Максакова.

Екологічна міграція як соціальне явище порівняно недавно стала предметом дослідження представниками різних наук. Окреслена категорія мігрантів у міжнародних документах згадана поверхнево, а загальновизнаного поняття екологічної міграції не вироблено а ні в міжнародному праві, а ні у вітчизняній правовій системі [4].

У наявній класифікації міграції – екологічна міграція у вітчизняній науці і науковому обігові відсутня, чіткого визначення «екологічний мігрант» також немає [2]. Тим часом питання вкрай важливе, бо допоки екологічні біженці, на відміну від біженців політичних, не матимуть юридичного статусу, вони не зможуть розраховувати на жодну допомогу [8]. Сама ж екологічна міграція, викликана природними катаклізмами, стихійними лихами і їх наслідками мало вивчені, нема напрацьованої схеми збору статистичних даних і дуже мало результатів наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. З урахуванням викладеного екологічну міграцію можна визначити як переміщення людей з метою зміни постійного місця проживання, перебування і отриманням доходу, пов'язані з:

- 1) фізичною неможливістю подальшого перебування у зоні екологічного лиха природного чи техногенного походження та емоційним несприйняттям вимушеного способу життя;
- 2) неможливістю провадити господарську діяльність за умов несприятливих змін природно-екологічної, санітарно-епідеміологічної або кліматичної обстановок;
- 3) постійною загрозою життю або власному здоров'ю та здоров'ю близьких;

4) категоричним небажанням повернення на колишнє місце проживання через перераховані фактори.

Загально визнаним стало визначення екологічної міграції прийняте у 1996 р. на конференції в Женеві. Згідно з ним, "екологічні мігранти – це особи, які вимушені покинути місце свого постійного проживання і переміщуються в межах своєї країни або перетинають її межі внаслідок різкого погіршення стану довкілля або екологічних катастроф" [7].

Зміна довкілля, ймовірно, спричинить зростання вимушених переселенців, коли індивідууми мають мало можливостей або зовсім їх не мають, щоб залишатися в місцях їх проживання на короткотривалому або тривалому перспективу. Наприклад, 17 мільйонів осіб вимушено переселилися через природні лиха в 2009 р., 42 мільйони чоловік вимушено змінили місце проживання з цієї ж причини у 2010 р. Такого роду вимушене переміщення людей істотно впливає на економічне зростання, безпеку людей і їх соціальний захист [5].

Але якщо це відбувається в межах однієї країни, є короткочасним процесом і нема конфліктної ситуації, то виникають порівняно рутинні проблеми оперативного управління, які можна вирішити за допомогою планування дій в надзвичайних ситуаціях, наприклад, наданням надзвичайної і гуманітарної допомоги, тобто забезпечення їжею, водою, наданням медичної допомоги і притулку (Так було в Чорнобилі).

Інша справа – помірна, але невпинна й незворотня в часі зміна навколишнього середовища і умов життєдіяльності. Вже зараз у світі гостро постала водна криза. На Всесвітньому водному форумі, який відбувся 12 березня 2012 р. в Марселі, експерти ООН оголосили, що світ знаходиться на межі водної катастрофи. Кожен десятий житель Землі відчуває гостру нестачу питної води, а це 700 млн осіб (40% з них проживають в Африці, на південь від Сахари). Більше 1 млрд. жителів планети не мають постійного і надійного джерела побутового водопостачання. Якщо в майбутньому справдяться побоювання щодо глобального потепління і підвищиться рівень посушливості, то все Середземномор'я, регіон Перської затоки, країни Центральної і частково Південної та Східної Азії зіштовхнуться з катастрофічним дефіцитом води, який штовхатиме людей за межі своїх країн. Нестача води в пустинних і напівпустинних регіонах викличе інтенсивну міграцію населення. Очікується, що це торкнеться до 700 млн чоловік [3].

Необхідність швидкого розв'язання проблем екологічної міграції і оцінку вагомості екологічного чинника у міграції, констатували на Боннській Першій міжнародній конференції, присвяченій міграціям населення, пов'язаних зі змінами стану довкілля, яка відбулася 11 жовтня 2008 р.. На ній були виділені наступні категорії екологічних мігрантів:

- ✓ надзвичайні мігранти, які втікають від небезпечних екологічних впливів для порятунку життя;
- ✓ примусові мігранти, які від'їжджають з постійного місця проживання, аби уникнути неминучих і серйозних наслідків екологічної деградації довкілля;
- ✓ мотивовані мігранти, які мають можливість, залишити район постійного місця проживання з екологічною обстановкою, що постійно погіршується, щоб знайти краще місце проживання [10].

Розглядаючи причинні основи, з яких екологічні мігранти міняють місце свого проживання або місце перебування, можна виділити наступні підстави екологічної міграції.

1. Стихійний екологічний інцидент, який набув масштабів великого регіонального екологічного лиха. Ураган «Катрина» у 2005 р. забрав більше тисячі людських життів, більше 800 тис. осіб залишилися без електроенергії і телефонного зв'язку, а півтори мільйони жителів покинули свої будинки. Багато хто покинув місто назавжди. За даними [4] за п'ятирічку до 2010 р. населення району Нового Орлеана зменшилося більше, ніж на 25%, а у сусідньому з Луїзіаною Техасі з'явилося більше 250000 нових мешканців.

2. Техногенний екологічний інцидент. У його структурі необхідно виділяти два підвиди таких катастроф, які характеризуються, в першу чергу, підходами до ліквідації екологічних наслідків. Перший з них не викликає тривалої та серйозної зміни стану довкілля (вибухи природного газу в помешканнях, вибухи звичайних вибухових речовин, пожежі тощо).

Другий підвид техногенного екологічного інциденту також не обов'язково проявляє

себе на великих територіях, але набуває ознак екологічного лиха із:

- ✓ затяжними хронічними локальними проявами та впливами на суміжні території;
- ✓ несумісними з життям і репродукцією здорового наступного покоління впливами на екосистемне біорозмаїття та здоров'я людей;
- ✓ потребує розроблення і реалізації тривалих і дорогих програм з ліквідації наслідків екологічного інциденту.

Вічними пам'ятками людської недбалості і прорахунків стали аварія на четвертому енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції та трагедія в індійському місті Бхопал.

Унаслідок аварії на ЧАЕС постраждало близько 5 мільйонів людей, забруднено біля 5 тисяч населених пунктів Білорусі, України та Росії, в тому числі в Україні – 2218 сіл та міст на більш, ніж 145 тисячах кв. км території, у котрих мешкало приблизно 2,4 млн. осіб. У 1986 р. було евакуйовано близько 116000 мешканців 30-км зони, внаслідок чого виникла нагальна потреба розв'язання низки соціально-економічних задач, в першу чергу, будівництво житла, створення робочих місць, адаптація новоприбулих на територіях поселення. Тільки у 1986-1987 роках для переселенців було побудовано приблизно 15000 квартир, 23000 будівель, приблизно 800 закладів соціальної та культурної сфери.

В індійському місті Бхопал стався витік приблизно 40 тонн метилізоціаната. Більше 500 осіб загинули відразу від прямої дії газу, близько 6 тис. осіб отримали серйозне хімічне ураження, з них 2 тис. померли протягом наступних декількох тижнів – кількість померлих за майбутні 20 років оцінюють від 14 до 20 тис. осіб.

Зовсім недавно до трійки наймасштабніших техногенних катастроф додалося руйнування АЕС Фукусіма-1 і створення навколо неї чергової зони відчуження. В останньому випадку треба говорити про поєднання двох причин: природної стихії та проектних прорахунків у будівництві екологічно небезпечного об'єкта.

3. Погіршення екологічного середовища проживання, яке викликане нераціональним природокористуванням і непродуманою діяльністю людини.

Природні умови різнобічно впливають на життєдіяльність людей і торкаються усіх сфер людського буття. Вони у кожній місцевості визначають умови життя в цілому, а зокрема й умови праці, побуту і дозвілля, здійснення господарської діяльності, окреслюють можливі рівні адаптації до незвичних або змінних умов. Сукупність природних складових формує природну комфортність певних регіонів. В. Л. Бабурін та Ю. Л. Мазуров [1, с. 21] виділяють 5 рівнів природної комфортності території:

- *екстремальні території* – полярні території, високі гірні райони високих широт (характерні надзвичайно складними умовами виживання);
- *дискомфортні території* – райони з суворими природними умовами, малопридатними для проживання і адаптації некорінного населення (арктичні пустелі, тундра, тайга, аридні території);
- *гіперкомфортні території* мають обмежену сукупність сприятливих факторів для переселенців;
- *прекомфортні території* – це райони із незначними відхиленнями від природного оптимуму для формування постійного населення;
- *комфортні території* – райони з ідеальними умовами зовнішнього середовища для життєдіяльності населення.

Для території України характерні переважно прекомфортні умови на більшості територій, хоча на значних територіях чітко простежуються ознаки гіперкомфортності – гірські масиви Карпат і Кримських гір із загрозами паводків, зсувів ґрунту, селів, складний рельєф, надмірна зволоженість Полісся, загроза паводків у Закарпатті, посухи на півдні України тощо.

Звісно, що рівень комфортності життя і життєдіяльності не визначається виключно природними аспектами; тут значною мірою впливають фактори антропогенні. Останні можуть спричинити такі зміни природного середовища, що воно не зможе виконувати функції природної першооснови розвитку. Тридятикілометрова зона радіоактивного відчуження навколо Чорнобильської АЕС і є прикладом некомфортних територій [6, с. 228].

Звісно, що у цьому випадку ми можемо говорити тільки про так званих мотивованих мігрантів, які мають можливість обрати місце проживання з кращою екологічною обстановкою.

4. Зміни екологічної обстановки, не пов'язаної безпосередньо з діяльністю людини. Останніми роками дедалі більше звертають увагу на так звану кліматичну міграцію. Підтвердженням цього може бути той факт, що більше 7,5 тисяч осіб у благополучній Західній Європі загинули від високих температур у 2003 р., а в результаті лютих морозів зими 2011-2012 рр. рахунок кількість жертв від переохолодження і замерзання теж йде на тисячі. Тільки в Україні зафіксованих випадків смертей від переохолодження за цей короткий період було близько половини тисячі.

Слушно зазначив Девід Томас з Оксфордського університету: «Екологічна міграція – це частина розв'язання проблем, що виникнуть у результаті кліматичних змін» [9]. Якщо взяти до уваги африканську посуху 1980-х років минулого століття, то мільйонні жертви у країнах на південь від Сахари були спричинені не тільки небажанням, а й неможливістю втікати від наступаючої пустелі. Вараховуючи те, що міграція справа доволі дорога, владні структури повинні при розробці надзвичайних заходів турбуватися не лише про біженців, а в першу чергу про тих, хто у зв'язку з фізичною чи фінансовою неспроможністю залишився в зонах екологічного лиха. Тому у таких ситуаціях потрібно ефективно прогнозувати несприятливі екологічні зміни і моделювати їх наслідки, сповіщати результати оцінок населенню, а відтак не боятися міграції, а вміти чітко організувати її: адже потоки мігрантів рано чи пізно накопляться, а тих, хто залишився, доведеться рятувати.

5. Завчасне оповіщення населення про можливість природного катаклізму.

Висновки. Викладений матеріал необхідно розглядати через призму можливих загроз екологічних міграцій для України. З одного боку ми й надалі відчуватимемо згубну дію Чорнобиля, з іншого – звичними стали вибухи побутового природного газу, підтоплення територій. Постійно погіршується екологічна ситуація, безповоротно руйнується наявна природоохоронна інфраструктура держави. Споживацьке і хижацьке ставлення до природи стає звичним. Та не лише це, на нашу думку, буде в майбутньому найбільшими екологічними випробуваннями.

В Україні спостерігатимуться два взаємозамісних і взаємодоповнювальні процеси: трудова еміграція і екологічна імміграція. В екологічних міграційних потоках Україні найімовірніше буде відведене місце не території, де виникатимуть маси мігрантів, а території-реципієнта міграційних потоків. Виникнення ж мас мігрантів фахівці передбачають на територіях, де нині спостерігається неухильна аридизація. Значні регіони Середземномор'я, Близького Сходу, Центральної та Східної Азії, країн на південь від Сахари у недалекому майбутньому відчуватимуть гостру нестачу водних ресурсів, що може спонукати мешканців цих частин планети шукати нові місця для життєдіяльності.

Література

1. Бабурин В. Л., Мазуров Ю. Л. *Географические основы управления*. – М.: Дело. 2000. – 288 с.
2. Булешева Д. Дж. *Экологическая миграция: сущность, проблемы и возможные решения* // <http://www.osce.org/ru/eea/34464>.
3. В Россию может хлынуть волна экологических мигрантов. // <http://www.rbc.ru/rbcfreenews/20120323154719.shtml>
4. Евтушенко В. И. *Экологическая миграция: понятие, виды, место в отечественной правовой системе* // <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=24&art=950>
5. *Миграция и глобальные изменения окружающей среды. Вызовы и возможности будущего. Краткий обзор. [Електронний ресурс] / Интернет-ресурс. – Режим доступа: <http://www.bis.gov.uk/assets/foresight/docs/migration/12-571-migration-and-global-environmental-change-summary-russian>*
6. *Регіональна економіка: підручник / за ред. Є. П. Качана*. – К.: Знання, 2011. – 670 с.
7. *Региональная конференция по рассмотрению вопросов беженцев, недобровольно перемещенных лиц, других форм недобровольных перемещений и возвращающихся лиц в*